

UOT 811.512.162

V.M.Seyid
Azərbaycan Dillər Universiteti
vafaseidova@mail.ru

ONOMASTİK VAHİDLƏRİN SEMANTİK KLASSİFİKASIYASI

<https://doi.org/10.30546/170899876.72.04.2024.012>

Açar sözlər: *onomastik vahid, interellyasiya, konyunktiv istifadə, klassifikasiya, tipologiya*

Məqalədə onomastik vahidlərin tarix boyunca mərhələlərlə formalaşması və zamanla alt siniflər şəklində qruplaşması haqqında məlumat verilir. Tədqiqatçıların fikrincə, fərqli əlamətlərə malik olan xüsusi isimlərin müxtəlif növləri və funksiyaları fərqli semantik və morfo-sintaktik xüsusiyyətlər təqdim edə bilirlər.

Məqalədə eyni zamanda müxtəlif dilçi alimlərin onomastik vahidlərin kateqoriyalara bölünmə tərzləri haqqında mülahizələri təhlil edilir. Tədqiqat göstərir ki, dilçilərin bu sahədəki fikirləri heç də həmişə üst-üstə düşmür.

Məqalədə müxtəlif dilçilərin onomastik vahidlərin qruplaşdırılmasına dair özünəməxsus bölgüləri təqdim edilir. Dilçilərin fikrincə, onomastik vahidlər içərisində yalnız yaşayış məskənlərinin adlarının tam mənşəyini tapmaq olur, çünki tədqiqatçılar tərəfindən əsas diqqət toponim köklərinə yönəldilir və bu da adların tarixi planda əmələ gəlməsinin yaşayış zonaları ilə əlaqəli olduğunu göstərir.

B.M.Ceud

СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Ключевые слова: *ономастическая единица, интерпелляция, конъюнктивное употребление, классификация, типология*

В статье приведены сведения о поэтапном формировании ономастических единиц на протяжении истории и их наборе в виде подклассов с течением времени. По мнению исследователей, разные типы и функции имен собственных с разными характеристиками могут обладать разными семантическими и морфосинтаксическими свойствами.

При этом анализируются мнения разных лингвистов о способах деления ономастических единиц на категории. Исследования показывают, что мнения лингвистов в этой области не всегда совпадают.

Кроме того, в статье представлена своеобразная классификация разных лингвистов по группировке ономастических единиц. По мнению лингвистов, только в пределах ономастических единиц можно обнаружить полное происхождение названий населенных пунктов, поскольку основное внимание

исследователей сосредоточено на топонимических корнях, что свидетельствует о том, что историческое формирование названий связано с местами проживания.

V.M.Seyid

SEMANTIC CLASSIFICATION OF ONOMASTIC UNITS

Keywords: *onomastic unit, interpellation, conjunctive use, classification, typology*

The article provides information on the gradual formation of onomastic units throughout history and their collection in the form of subclasses over time. According to researchers, different types and functions of proper names with different characteristics may have different semantic and morphosyntactic properties.

In this case, the opinions of different linguists on the methods of dividing onomastic units into categories are analyzed. The research shows that linguists' opinions in this area do not always coincide.

In addition, the article presents unique divisions of different linguists on the grouping of onomastic units. According to linguists, it is only within onomastic units that it is possible to find the full origin of the names of settlements, since the main attention of researchers is focused on toponymic roots, which indicates that the historical formation of names is associated with residential areas.

Giriş

Dilçilikdə adlara aid elm sahəsini öyrənən xüsusi bir bölmə, bütöv bir tədqiqat sahəsi vardır. Bu elm sahəsi onomastika – yun. *onomastikós* – adlara aid olan, Azərbaycan dilində “xüsusi adlar haqqında elm” deməkdir.

Onomastika hər hansı bir dildəki xüsusi adların məcmusudur. Məsələn, fransız dilinin onomastikası, Azərbaycan dilinin onomastikası, ingilis dilinin onomastikası, ərəb dilinin onomastikası və s.

Onomastika xüsusi adlar haqqında bütün mümkün məlumatları toplayaraq təqdim etməyi hədəfləyir. Hatzfeld və Darmesteter'ə görə, xüsusi ad, “... *bir insanı fərdi olaraq ifadə etdiyimiz bir söz ..., bir heyvanı ümumilik içərisindən, ayrıca ifadə etdiyimiz bir söz, ... bir ölkə, bir çay, bir gəmi, bir şəhər və s.-ni fərqləndirməyə və ifadə etməyə xidmət edən bir söz olaraq qəbul edilir*” [7, s.1013-1027].

Tədqiqatçılara görə, fərqli əlamətlərə malik olan xüsusi isimlərin müxtəlif növləri və funksiyaları fərqli semantik və morfo-sintaktik xüsusiyyətlər təqdim edə bilirlər. Birincisi, qəbul edək ki, xüsusi adın vəziyyəti skalyar artikulyasiyaya məruz qala bilər; bu miqyasda, bir nəzəriyyədən digərinə istinad edərək, müxtəlif yerlərdə məqbul həddi təyin

etmək olar. Eyni zamanda etiraf edək ki, adətən, bu sinfi müəyyənləşdirməyə cəhd edilən meyarlar – böyük hərfin, cəm işarəsinin, təyinin, ifadə olunan sözün, unikal referentin olmaması – konvergent (uyğun) deyil və qeyri-ekstensiv vəhdəti məhdudlaşdırır.

Bununla belə, biz bütün sistemə aid olanın xüsusi adı “məzəmmət etməməliyi”: “Tam müəyyən edilmiş bir dil kateqoriyaları yoxdur”. “Tam müəyyən edilmiş” siniflər yalnız formal dillərdə tapılır. Bununla belə, Molinonun təklif etdiyi kimi, burada prototip anlayışına müraciət etmək olar. Verilmiş sözün işlənmə tezliyi, bu sinfin prototipinə çox və ya az uyğun olub-olmamasından asılı olaraq, müəyyən bir sinfə daha az və ya çox dərəcədə aid olacaq [11, s.5-20].

Kleyberin mülahizəsinə görə, standart prototip nəzəriyyəsi “kateqoriyaların ən yaxşı təmsilçisi kimi təsəvvür edilən prototipin əsas rol oynadığı kateqoriyaların daxili təşkilini nəzərdə tutur. O, birbaşa kateqoriyaların təşkili və təmsili prinsipini təmin edir: kateqoriyalar kateqoriyanın mərkəzində yerləşdirilmiş ən yaxşı təmsilçilərin periferiyasında yerləşən ən pis nümunələrə dək aparən prototiplik miqyasına uyğun olaraq qurulur. Prototip eyni zamanda təsnifat prinsipini də təmin edir: obyektlər prototiplə oxşarlıq dərəcəsinə görə kateqoriyalara bölünür. Beləliklə, təmsilçilik dərəcəsi qeyri-müəyyən hədudlara malik olan kateqoriyalara aid olma dərəcəsinə ekvivalent olur [9, s.173-184].

Xüsusi adın prototipi aksiomatik olaraq antroponim olur. O zaman digər alt siniflər hansılardır? Bu və ya digər dövrlərdə tədqiqatçılar tərəfindən irəli sürülən müxtəlif tipologiyaları yekunlaşdırmaqla, xüsusi adların alt siniflərinin aşağıdakı maksimum geniş həcmi əldə edilmişdir:

1. Şəxs adları və ya antroponimlər: “Jean - Jan”, “Homère - Homer”, “Luis – Lüdivik” və s.

2. Heyvan adları: “Médor – Medor”, “Martin - Martin” və s.

3. Adlar və titullar: “Papa - Ata”, “Maman - Ana”, “Sheikh- Şeyx” və s.

4. Yer adları və ya toponimlər: “Le Mont Blanc – Mon Blan”, “Chicoutimi - Şikutimi”, “Les Alpes – Alp dağları” və s.

5. Zaman adları: “midi - günorta”, “lundi - bazar ertəsi”, “septembre - sentyabr”, “Pâques - Pasxa”, “la Renaissance - Renessans” və s.

6. Qurumların adları: “Bombardier - Bombardye”, “ONU -BMT” və s.

7. İnsan fəaliyyətinin məhsullarının adları: “la 5e Symphonie - 5-ci simfoniya”, “Madame Bovary - Madam Bovari”, “Ski doo - Ski du”, “Levis - Levis”, “Quartier - Kartye” və s.

8. Riyazi və elmi işarələrin adları: “pi - pi”, “Omega – Omega” və s.

9. Digər xüsusi adlar: Molino onun tam izahedici və hətta təsviri dəyərinə şübhə etməklə yanaşı, maraq doğuran hər şeyin xüsusi ad ala biləcəyi adi konsepsiyayı xatırladır: “hər şey müəyyən şəraitdə və müəyyən

bir ictimaiyyət üçün müvafiq ad ala bilər; Məsələn, mən öz avtomobilimi “Skuter” adlandırıram” və s. [11, s.5-20].

Aydın ki, əksər nəzəriyyəçilər həmişə eyni olmayan bir neçə sinfi alt qruplar sırasından kənarlaşdırır (“nəzəri müxtəliflik” üçün!). Molino (1982) üçün üçüncü və səkkizinci kateqoriyalar qəbul edilməzdir. Granger (1982) riyazi “psevdo-fərdləri” və toponimləri və s. rədd edir. Müəyyən alt siniflərin şübhəli statusundan asılı olmayaraq, bu və ya digər nəzəriyyəçiyə görə, Molinonun fikrinə şərik olaraq qeyd etmək olar ki, onların hamısı deyərsiniz üç ölçüsündən bu və ya digərinə uyğundur: şəxs ölçüsü (1,2,3) və onun simvolik və ya maddi istehsalatları (6; 7; 8), məkan ölçüsü (4) və zaman ölçüsü (5).

Bəzi nəzəriyyələr işlənmə tipologiyalarını təklif etməklə prototipin təkmilləşdirilməsinə səbəb olur. Çox vaxt onlar adi, ümumi işi konkret işlərə qarşı qoyurlar. Buna görə də prototip kimi adi istifadədə olan antroponimləri götürmək olar.

Məsələn, Meyer və Balayinin (1981) işlənmə tipologiyasına nəzər salsaq görürük ki, bu müəlliflər xüsusi adın on mümkün linqvistik istifadəsini, yəni qrafik (böyük hərflər), sintaktik (cəm və təyinat) və semantik (ifadə olunan və ya olmayan söz, tək istinadlı və ya istinadı olmayan) xüsusiyyətlərin çoxlu komplekslərini müəyyən edirlər. Beləliklə, xüsusi isimlərin təbiəti istifadədən asılı olaraq, ilkin istifadədə “təmiz” xüsusi isimdən, işarəli, leksikləşmiş xüsusi ismə və morfo-sintaktik əlamətli ümumi ismə qədər tədricən dəyişir: böyük hərflərin olmaması, təyinedicilərin istifadəsi və cəm işarəsi. “Harpaqon”, ilk istifadədə “harpaqonlara” ziddir, antonomistik istifadə. Meyer və Balay qeyd edir ki, ilk istifadədə və qeyri-tropaik istifadələrdə asemantik olan xüsusi isim, ümumi ismə yaxınlaşdığı yerlərdə tropaik (həddən çox) istifadələrdə ifadə olunan söz ilə əlaqəyə girir: bunlar antonomistik istifadələrdir («Paul est un Grandet - Paul bir Grandedir», «un avare - xəsis» üçün); metonimik (“une Ford - Ford”); simvolik («des Cupidons - Kupidonlar», “Kupidonları təmsil edən heykəllər” üçün) və metaforik (“Je suis Atlas - Mən Atlasam”). Əsas istifadədən başqa, qeyri-tropaik istifadələr familiar istifadələrdir (“Voilà la Jeanne! - Budur Janna!”); vurğulayıcı istifadə (“«les Napoléon, les Jeanne d'Arc ont étonné leur siècle - Napoleonlar, Jannalar öz dövrlərini heyrləndirmişdi”); kidditive istifadə (“un Gide n'aurait pas dit cela - bir Jid belə bunu deməzdi”); genişləndirilmiş istifadə (“les Dupont - Düponlar”); xüsusişdirilmiş istifadə (“le Québec français et le Québec anglais - Fransız Kvebek və İngilis Kvebek”). İlk istifadədə xüsusi isimdən ümumi ismə keçən skalyar təmsil zamanı tropaik istifadələr qeyri-tropaik istifadələrə nisbətən ümumi ismə daha yaxın olur.

Başqa bir misal olaraq, Molinonun (1982) pragmatik istifadə tipologiyasını göstərmək olar, onu dəyişdirərək təqdim edəcəyik:

1. Vahid referensial işlənmə: "Stefanini gördüm". Bu, xüsusi adın normal istifadəsidir. Bu istifadə morfo-sintaktik sinfin mövcudluğunu təsdiqləyir. Bununla belə, biz bilirik ki, bir çox "xüsusi adlar"ın çoxsaylı referentləri ("les Écossais - Şotlandlar") və ya omonimləri (səhsiz-hesabsız "Jean - Janlar") var ; halbu ki, ümumi isimlərin yalnız bir istinadı ola bilər, bunlar Buyssensin (1973) fikrincə, tək isimləridir ("la lune - ay"). Bu istifadə başqa, yəni vəftiz (yaxud adın verilməsi) və ya təqdimat yolu ilə xüsusi adın və fərdin uyğunlaşdırılmasını, vəftizi nəzərdə tutan konyunktiv (birləşdirici, bağlayıcı) istifadəni nəzərdə tutur.

2. Vəftiz yolu ilə işlənmə: "Stefani, səni vəftiz (xaç suyuna salma) edirəm". Ümumi bir adın olması da orijinal vəftiz olunmağı nəzərdə tutur, məsələn, yeni konsepsiyanın yaranması, yeni ixtiranın təkrarlanması və s. Bu halda düşünmək olar ki, vəftiz olunan "konseptual fərd"dir.

3. Birləşdirici istifadə əslində baş verən orijinal vəftiz haqqında gecikmiş bir bilikdir. Bu, deyktik akt vasitəsilə xüsusi adın və fərdin uyğunluğudur: "Bu Parisdir" və ya dəqiq təsvir yolu ilə "Yosifin atasının adı Jüldür". Bu istifadə ümumi adlara da aiddir, xüsusilə də dil öyrənilən zaman. Məlum/naməlum adla, məlum/naməlum xassə, məlum/naməlum referent, məlum/naməlum ad-referent əlaqəsi və s. kimi birləşmələri əvvəlcədən görmək mümkündür. Məsələn, ad, mülkiyyət və referentlə "eyni zamanda" tanış olmaq olar («Voici Marie la soeur de Paul» - "Budur, Polun bacısı Məryəm").

4. İnterpellyativ (tələb etmə) istifadə: «Pierre, viens ici!» - "Pierre, bura gəl!". Bu istifadə ümumi ismə də aid ola bilər: "Chers étudiants, venez me voir demain" - "Əziz tələbələr, sabah məni görməyə gəlin". İnterpellyativ istifadə konyunktiv istifadəni və ya vəftizi nəzərdə tutur. Qranje (1982) bunun, xüsusi adın təyinedici xarakteristikası olduğunu göstərir: interpellasiya, faktiki olaraq deyim kimi çıxış edən fərdi "o"nu "sən"ə çevirir [8, s.134-147].

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, xüsusi isimlərin klassifikasiyasını vermədən onları dəqiq təhlil və təsvir etmək mümkün deyil. Bu, məfhumların linqvistik həddlərini təyin edir və ən nəhayət, bu sahədə aparılan işin məqsədini təşkil edir. Onomastik məfhumlar müxtəlif cəhətlərə malik olduqlarına görə onların klassifikasiya parametrləri də müxtəlif ola bilər. İndiyədək dilçilər tərəfindən aparılan bölgülər içərisində yalnız toponimlərin ətraflı klassifikasiyasını vermək mümkün olmuşdur. Bunu müxtəlif dilçi alimlərin uzun illərdən bəri verdikləri onomastik vahidlərin müxtəlif cür təsnifatından görmək mümkündür.

Onomastik vahidlərin müxtəlif klassifikasiyasının müxtəlif formalarına A.V.Superanskayanın, J.Molinonun, V.Taşçskinin, F.Mikloşçin, F. Şvarçin, K. Moşinskinin, S. Rospondun, V.N.Toporovun, P.Lebelin,

Z.V.Rubçovanın, S.A.Koporskinin, A.V.Nikitinin, A.Qurbanovun, N.Xudiyevin və başqalarının işlərində rast gəlmək mümkündür.

S.Rospond onomastik vahidlərin təsnifatında adların leksik mənasına deyil, qrammatik strukturuna əsaslanır (əsasən, morfolojiyaya) və onları aşağıdakı növlərə ayırır:

1. Toponimik formantı olmayan əsas dərəcəli: Mostek, Most və s.
2. Morfoloji və ya aksentoloji cəhətdən törəyən ikinci dərəcəli: Dalechów

3. Düzəltmə adlar: Nowydwór [12, s.73].

V.N.Toporov S.Rospondun bu bölgüsünü tənqid edərək toponimlərin klassifikasiyasına bu cür yanaşma prinsipinin qənaətbəxş olmadığını qeyd edir. Onun fikrincə, materiala bu cür yanaşılan zaman həmişə aydın olmayan formalar qalır və toponimlər və appelyativlər arasındakı fərqi ayırd etmək çətin olur.

Klassifikasiya yanaşmasından tamamilə kənar olan bu qruplaşmaya diqqəti çəkən V.N.Toporov qeyd edir ki, belə yanaşma toponimlərə struktur cəhətdən yanaşma ola bilməz. Tam struktur klassifikasiya üçün mütləq iki problemin həllini tapmaq lazımdır: 1) toponimik eynilik və toponimik formantların onunla əlaqəli sinonimlik və omonimlik problemini. Bu da öz növbəsində toponimik məkanı müəyyən edən toponimik qrammatika və əlaqələrin təsvirini ləğv edir; 2) toponimik və adi dil işarələrinin nisbətini.

V.N.Toporov S.Rospondun klassifikasiyasını P.Lebelin (1933 və 1956) fransız hidronimləri üzərində apardığı klassifikasiya ilə müqayisə edərək göstərir ki, P.Lebelin klassifikasiyasında adların realitədən asılılığı və fiziki-coğrafi şərait dəyişkənliyi ilə əlaqəli mümkün evolyusiyası; appelyativlərin hidronimlərə çevrilməsi və sonrakı dövrdə transformasiyası; yazılı mənbələrdən məlum olan hidronimlər və şifahi nitqdə saxlanmış hidronimlər arasındakı fərq qeyd edilir [5, s.232-238].

P.Lebel öz təsnifatında iyerarxik – tipoloji və xronoloji sxem qurmağa çalışır. O, xronoloji prinsipə daha çox üstünlük verir, çünki tipoloji klassifikasiya hidronimləri tarixi qatdan kənarlaşdırır, eyni zamanda məfhumların daha geniş sinfini aydın etməyə imkan yaradır.

P. Lebel fransız hidronimlərinin 5 tarixi qatını təqdim edir:

- 1) müasir fransız hidronimləri - Loire / Garonne / Seine
- 2) orta əsr fransız hidronimləri - Olt / Ouot / Lot
- 3) qall-roman hidronimləri - Be(z)al / Biez / Borbe
- 4) qall-german hidronimləri - Lantieu / Lantheil / Lanteuil
- 5) məlum etnik elementlərə uyğun gəlməyən qədim dövr hidronimləri

- Mēdūāna / Medūāna.

Tipoloji planda isə P.Lebel hidronimləri aşağıdakı kateqoriyalara bölür:

- 1) appelyativlər və ya ümumi adlar;
- 2) təsviri adlar;
- 3) zaman və məkanda təyin edilmiş statusların göstəricisi olan determinativ adlar.

P. Lebel həтта nızamsız surətdə formalaşan müxtəlif onomastik vahidlərdən ibarət olan 4-cü qrupun da yarandığını bildirir [10, s.291-305].

Onomastik vahidlərin klassifikasiyasını təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, bu adlar içərisində yalnız yaşayış məskənlərinin adlarının tam mənşəyini tapmaq olur, çünki tədqiqatçılar tərəfindən əsas diqqət toponim köklərinə yönəldilir və bu da adların tarixi planda əmələ gəlməsinin yaşayış zonaları ilə əlaqəli olduğunu göstərir.

Onomastik vahidlərin təsnifatı zamanı adların müəyyən bir dilə, ərəzi-lərə, xronoloji kəsiyə, ictimai formasiyalara və s. aid olduğunu nəzərə almaq lazımdır. A.V. Superanskaya adların linqvistik və ekstralingvistik xüsusi-yətlərini nəzərə alaraq, onları aşağıdakı qruplara ayırır:

1. Xüsusi adların adlandırılan obyektlə əlaqəli təsnifatı;
2. Təbii və süni yolla yaranan adlar. Bu təsnifat adların təyinatına görə klassifikasiyası və onların “adların rəsmi və qeyri-rəsmi işlənməsi” dixotomiyası (məfhumların iki fərqli və bir-birinə zidd hissələrə bölünməsi) ilə sıx əlaqəlidir;
3. “Mikro” – “makro” xətti üzrə;
4. Adların strukturuna görə təsnifatı;
5. Xronoloji təsnifat;
6. Adların motivasiyası və etimologiyası ilə əlaqəli klassifikasiya, onların appelyativlərə və eponimlərə, birincilərə və köçürülənlərə bölünməsi;
7. Adların ifadə etdikləri anlayışların həcmi ilə əlaqəli təsnifatı;
8. Dilin dixotomiyası – nitqlə əlaqəli təsnifat;
9. Üslubi və estetik təsnifat.

Sadalanan bu aspektlər bütün adlara aiddir və onların xüsusiyyətlərini ifadə edir. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, bu xüsusiyyətlər öz mahiyyətlərinə görə rəngarəngdir; onlardan bəziləri linqvistik, digərləri məntiqi, tarixi, sosial, psixoloji əlamətləri özündə ehtiva edir və hamısı öz əksini onomastikada tapır.

Bütün bu təsnifatlardan dilçilər tərəfindən önə çəkiləni xüsusi adların əşyavi-nominativ klassifikasiyasıdır, çünki əşya ilə uyğunluq, bir qayda olaraq, adın “özü”nü və digər xüsusiyyətlərini müəyyən edir.

Beləliklə, A.V. Superanskaya obyektlərin adlandırılması xüsusiyyətlərinə əsasən onomastik vahidləri cansız məfhumları adlandırma tərzinə görə toponimlərə, kosmonim və astronimlərə, fitonimlərə, xrematonimlərə (silah, musiqi aləti, qiymətli daşlar və s.), nəqliyyat vasitələrinin adları, növ və marka adları; canlı varlıqların adlandırılma tərzinə görə antroponim, zoonim

və mifonimlərə; kompleks obyektləri adlandırma tərzinə görə ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin adları, xrononimlər (tarixlər), bayram adları, hadisə və tədbir adları, müəssisə adları, dokumentonimlər, faleronimlər (orden, medal adları), nəşriyyat adları və təbii fəlakətlərin adları kimi qruplara bölür [4, s.174-204].

Bununla belə, xüsusi adların klassifikasiyası tədqiqatçı individuallığı və ictimai nizam-intizam faktorları olan obyektiv və subyektiv səbəblərdən müxtəlif cür ola bilər. Onomastik vahidləri ayırmaq olar: antroponimlərə, toponimlərə, zoonimlərə, fitonimlərə, kosmonimlərə, astrotoponimlərə, xrematonimlərə, hidronimlərə, mifonimlərə və s.

K.A.Qudiy də onimlərin özünəməxsus fərqli təsnifatını verir: 1. Toponimlər (coğrafi obyektlərin adları – Kulikovo çölü, Ukrayna və s.); 2. Antroponimlər (insan adları – Pyotr Nikolayeviç, İvan Kalita və s.); 3. Kosmonimlər (kosmik zona adları – bürclər, elmi və eyni zamanda, xalq dilində qəbul edilmiş qalaktika adları Süd yolu, Pleyada); 4. Astronomik adlar (kosmik obyektlərin və ya ayrı-ayrı göy cisimlərinin adları – Günəş, Ay, Yupiter və s.); 5. Zoonimlər (heyvan adları və onların ləqəbləri – Murka, Şarik və s.); 6. Xrematonimlər (maddi mədəniyyət əşyalarının adları – “Orlov” almazı, Dyurandal xəncəri və s.); 7. Teonimlər (allahların adları – Zevs, Striboq vəs.); 8. Karabonimlər (gəmi və qayıq adları - Avrora, Borodino və s.); 9. Praqmonimlər (müxtəlif növlü məhsul adları, məsələn, parfunonimlər – Şanel, Dior və s.); 10. Çokonimlər (şokolad məhsullarının adları – “Qaraqum”, “Snikers” və s.) [3, s.25-27].

A.Bax xüsusi adları obyektləri ifadə etmə tərzinə görə aşağıdakı qruplara bölür:

1. Canlı və canlı hesab edilən məfhumların adları;
2. Ərazi, ev, nəqliyyat vasitələri, incəsənət əsərləri, astroqrafik və kosmik obyektlərin adları;
3. Təşkilat, cəmiyyət adları;
4. Rəqs, oyun adları;
5. Ədəbi əsərlər, hərbi, plan prospekt adları;
6. Musiqi əsərləri və melodiyalarının adları.

Beləliklə, A.Bax bu bölgüsündə antroponimləri zoonimlərlə, toponimləri xrematonimlərlə və astronomiklərlə birləşdirir, incəsənət əsərlərinin adalarını musiqi, bədii və xoreoqrafik əsərlərdən ayırır [6, s.526-537].

Görkəmli Azərbaycan dilçi alimi A.Qurbanov qeyd edirdi ki, bu günə-dək onomastik vahidlərin istər Azərbaycan, istərsə də xarici ölkə elmində tam olaraq məqbul bölgüsü verilməmişdir. Çünki bütün dillərdə bu vahidlərin təsnifində çoxmüxtəliflik mövcuddur. Onomastik vahidlərin təsnifini verərkən onların mənə və məzmununu nəzərə almaq lazımdır. Bu fikrə əsaslanaraq o, xüsusi isimləri aşağıdakı qruplara bölür:

1. Antroponimlər
2. Etnonimlər
3. Toponimlər
4. Hidronimlər
5. Zoonimlər
6. Kosmonimlər
7. Ktematonimlər [1, s.12-13.].

N.Xudiyev də A.Qurbanovun fikrinə şərik olaraq göstərir ki, onomastik vahidləri onların mənə və məzmununa uyğun olaraq klassifikasiya etmək lazımdır və o, tədqiqat işində antroponimlər, toponimlər və ktematonimlərin zənginləşməsi yollarını nəzərdən keçirir [2, s.242].

Fransız dilşünas J.Molino xüsusi isimlərin müxtəlifnövli olması ideyasını təsdiqləyərək onların mümkün qədər maksimal siyahısını təqdim edir: 1. İnsan adları və ya antroponimlər: Jean - Jan, Nomère - Homer, Reagan - Reyqan və s.; 2. Heyvan adları: Médor – Medor (heyvan adları xüsusi bir spesifikasiyə malik deyil, məsələn, pişiyin adı Pifaqor ola bilər); 3. Adlandırma və başlıqlar: Papa - ata, Maman – ana və s.; 4. Yer adları : La Normandie - Normandiya, la France – Fransa və s.; 5. Zaman adları : Midi – günorta, Vendredi – Cümə və s.; 6. Qurum adları: Renault – Reno, ONU – BMT və s.; 7. İnsan fəaliyyəti məhsullarının adları: Le 5 Symphonie – 5-ci simfoniya, Madame Bovary – Xanım Bovari və s.; 8. Elmi və riyazi simvolların adları: pi – pi və s.; 9. Digər kateqoriyalara aid olan xüsusi adlar: əslində bizi əhatə edən bütün məfhumlar bəzi hallarda və auditoriyada xüsusi bir ad ala bilər, məsələn, Ma voiture Trottinette – mənim maşınım Trottinet. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, maraq doğuran hər bir məfhum xüsusi ad ala bilər (Gardiner, 1954; Pulgram, 1954; Sorensen, 1963; Zabeeh, 1968, Algeo, 1973) [11, s.5-20; 13]

Nəticə

Beləliklə, məntiqilər və dilçilərin bu sahədə apardıqları tədqiqatları və əldə etdikləri nəticələri təhlil edərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, xüsusi adlar tarix boyunca mərhələlərlə formalaşmışdır.

Bu və ya digər zamanda irəli sürülən müxtəlif tipologiyaları yekunlaşdırmaqla xüsusi adların alt siniflərinin maksimum geniş həcmi əldə edilmişdir.

İndiyədək dilçilər tərəfindən aparılan bölgülər içərisində yalnız toponimlərin ətraflı klassifikasiyasını vermək mümkün olmuşdur. Bunu müxtəlif dilçi alimlərin uzun illərdən bəri verdikləri onomastik vahidlərin müxtəlif cür təsnifatından görmək mümkündür.

Onomastik vahidlərin klassifikasiyasını təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu adlar içərisində yalnız yaşayış məskənlərinin adlarının tam

mənşəyini tapmaq olur, çünki tədqiqatçılar tərəfindən əsas diqqət toponim köklərinə yönəldilir və bu da adların tarixi planda əmələ gəlməsinin yaşayış zonaları ilə əlaqəli olduğunu göstərir.

Xüsusi adlar öz mahiyyətlərinə görə rəngarəngdir; onlardan bəziləri linqvistik, digərləri məntiqi, tarixi, sosial, psixoloji əlamətləri özündə ehtiva edir və hamısı öz əksini onomastikada tapır.

Beləliklə, bu günədək onomastik vahidlərin istər Azərbaycan, istərsə də xarici ölkə elmində tam olaraq məqbul bölgüsü verilməmişdir. Çünki bütün dillərdə bu vahidlərin təsnifində çoxmüxtəliflik mövcuddur. Xüsusi adların klassifikasiyası tədqiqatçı individuallığı və ictimai nizam-intizam faktorları olan obyektiv və subyektiv səbəblərdən müxtəlif cür ola bilər.

Onomastik vahidlərin avtomatik surətdə müəyyən edilməsi mövzusunda aparılan araşdırmalar göstərir ki, kateqoriyalara bölünə bilməyən xüsusi isimlər ən azı sintaktik ipuçları və böyük hərflərin olması ilə müəyyən edilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. *Qurbanov A.* Azərbaycan onomasiologiyasının əsasları: 2 cildə, II c., Bakı: İmak, 2019, 432 s.
2. *Xudiyev N.M.* Azərbaycan ədəbi dili lüğət tərkibinin inkişafı (sovet dövrü): Dərs vəsaiti. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 480 s.
3. *Гудий К.А.* Сопоставительный анализ стратегий и приёмов перевода ономастических реалий (на материале русского и французского языков): дисс. ... канд. фил. наук. Тверь, 2015, 191 с.
4. *Суперанская А.В.* Общая теория имени собственного / А.В.Суперанская. Москва: Наука, 1973, 366 с.
5. *Топоров В.Н.* Исследования по структурной типологии / В.Н.Топоров. Москва.: Издательство Академии наук СССР, 1963, 280 с.
6. *Bach A.* Deutsche Nomenkunde, Bd I, Die deutsche Personennamen, Teil. 1 (von 2), Heidelberg, 1952, 626 s.
7. *Hatzfeld A.* Dictionnaire général de la Langue Française / Darmesteter, A. – Paris: Delagrave, 1924, 1288 p.
8. *Héber L.* Sens et signification du nom propre. Sémantique interprétative et nom propre / L.Hébert. Paris: non publié, 1996, 160 p.
9. *Kleiber G.* La sémantique du prototype : catégories et sens lexical / G.Kleiber. Paris: P.U.F., 1990, 199 p.
10. *Lebel P.* Principes et méthodes d'hydronymie française / P. Lebel. Paris: Bernigaud et Privat, Publications de l'Université de Dijon XIII, 1956, 392 p.
11. *Molino J.* Le Nom propre dans la langue // Langages, Paris: Didier, 1982, No 66, pp.5-20

12. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna slowiyanskich nazw geograficznych // Prace Wroclawskiego towarzystwa naukowego”, Wroclaw, Ser. A, № 58, 1957, 73 p.
13. https://www.persee.fr/issue/lgge_0458-726x_1982_num_16_66

Redaksiyaya daxil olub 18.10.2024